صمد بهرنګي

ژباړه: خرك

۰۸.۱۱.۰۹

د شناخت په هکله يو څو خبرې (دويمه برخه)
(تاريخ او ادبيات)

د پخواني علومو او نوي پوهي پر پوله

څرنګه اروپايي پوهه د کليسايي او منځنۍ پيری د ((اسکولاستيک)) له منګولو نه وژغوريده؟ په اروپا کي د پخوانيو علومو او نوي پوهي ترمنځ د جدال کيسه ډيره په زړه پوري ده. په ګنو رشتو کي د علم د پرمختک سره، د کليسا اصحاب او متحجران به په ويره ولويدل او د سپيڅلي کتاب د پوښ او د ((اسکولاستيک)) بې بوی او خاصيته فلسفي شاته د پناه وړلو سره به د نوې پوهي په وړاندي خنډ ګرځيدل. خو نوې پوهه د پياوړي او لوي سيل په شان د متانت سره مخ په وړاندي چليده او پرته له حقيقت نه يي بله پوله او بريد نه پيژنده: هغه حقيقت چي په ازمايښتځايونو او د نجومي دوربينونو شاته پرې رسيدلي وو، او دې حقيقت د زاړه پالو او جاه طلبانو د خرافاتي عقايدو بنسټ له بيخه لړزوه. حقيقت قاطع او فضولي و. د ځمکي کره يي له مرکزيت نه راوېستله. ستوري يي کروي او متحرک ګڼل. د يو لمر پرځای يي په فضا کي په زرګونه لمرونه ښودل. افلاطون او هغه نور فيلسوفان يي خطاکار ګڼل چي په پيريو يي د نړی پر افکار او اعمالو فرمان چلولی و او د لسګونو فيلسوفانو غږ يي ځکه له غوږونو ليري ساتلی و، چي دوی بل ډول فکر درلود.

دې مقاله کي مو لټه دا ده چي په اروپا کي د پخواني علومو زوال او د نوي پوهي غوړيدل په ګوته کړو. د دې کار لپاره بايد د منځنيو پيريو فلسفي ((اسکولاستيک)) نه پيل وکړو تر څو د ((پخواني علماو)) د طرز تفکر زمينه شکاره کړو.

اسکولاستيک، د منځنۍ پيری او تحجر فلسفه

لدې کبله چي منځنۍ پيرۍ کي علمي او حکمتي بحث تقريباً يوسره هغه ځه ته چي د کليسا او صومعي ګانو په مدرسو کي کيدل، منحصر و... او مدرسي ته يي په لاتين ژبه کي اسکولا ويل، نو لدې امله چي د د هغي دوري ټول علم او حکمت يي اسکولا ته منتسب کول، نو اسکولاستيک يي بلل.*

په يوه جمله کي ويلی شو چي د اسکولاستيک فلسفي کار دا و چي علم له دين سره همغاړي کړي او د سپيڅلي کتاب په تفسير او تشريح بوخت شي او وښيي هر څه چي په سپيڅلي کتاب کي راغلي، سوچه حقيقت دی او بل ډول فکر نشو کولای چي په نتيجه کي تعبد د مشاهدې او تعقل ځای ونيو مخکي شو. د عجيب و غريب مجادلو او تفسيرونو بازار تود شو. ازادی له پوهانو نه سلب شوه. د قوم متفکرانو هرڅه پريښودل او د داسي

موضوع ګانو په اړه دوه لاسي په خيال بافي او مجادلو کي ونښتل لکه: د هبوط شيبه کي د حضرت ادم ونه او قامت څومره و! د ادم له خلقت نه وړاندې پرښتې چيرته ديره وې؟ او ...
د داسي طرز فکر سره، عجيبه به نه وي که وويل شي چي د نوي پوهي استازو د پخوانيو علومو د اصحابو له لاسه ښه ورځ ندرلوده. تر هغه ځايه چي ژوندي ژوندي به د اور لمبو کي سوځول کيدل.
له ديارلسمي پيړی نه راپديخوا چي د اروپاييانو فکري غورځنګ پيل شو، هغه کس چي په ازمايښتځايو کي د تجربي او مشاهدې په مرسته به مسلمو حقايقو ته رسيده، او دا حقايق به د ارسطو او افلاطون او سپيڅلي کتاب خلاف راوتل، په همغه شيبه به يې ورځ توره او د کفر او بې ديني داغ به يې په تندي لګيده. د ډکو د ډيری او د اور لمبو به د هغه عهد د پوهي غږ وژو. چا حق ندرلود نوي خبره وکړي. بايد د پخوانيو کسانو په شان فکر وشي. مشاهدې او تجربي علم ته لار ندرلوده. ازمايښتځای د کفر کانون ګڼل کيده.
د ازمايښت نلکي د بې ديني او فساد آلي ګڼل کيدلې. که څوک وغواړي غاټول وپيژني، پوهيږو چي بې له ځنډه بايد باغونو او ګلخونو ته ولاړ شي. خو په هغه عهد کي داسي نه و. بايد چي د ارسطو نظر له کتاب نه

----
* په اروپا کي د حکمت بهير

راويستل شوی او د کار ملاک ګرځول شوی وی. پوهه به يې په کتابونو کي لټوله. پوهانو طبيعت ته لاره ندرلوده.
کليسا، د خپل قدرت د ساتلو لپاره، د اسکولاستيک تفکر په رواجولو بوخته وه، ځکه چي پوهيده چي د رښتوني علم د پرمختګ سره، خلک به د کليسا دستورونو ته کوم ارزښت ورنکړي. لکه د قطب ښود (قطب نما) د اختراع نه وروسته بيړې چلونکو پرته له ويرې او واهمې او پرته لدې چي د صليب نښه پر سيني وکاږي، د سمندر غاړي نه ليري شول او لاره يې ورکه نکړه.
د اسکولاستيک طرز تفکر نتيجه دا شوه چي ((علمي څيړنه د دې پر ځای چي پر مشاهداتو او تجربياتو او تعقل په چارو او حقايقو کي پر مطالعي ودريدلي دي، د ټولو بنسټ د پخوانيو پر ويناوو وو. نوي افکار يې نه ظاهرول او د تازه اصولو او حقايقو لټون يې نه کوه. يوازې د تيرو پوهانو تعليمات يې مسلم ګڼل او ماخذ يې ترينه اخيسته او تل به يې د بحث موضوع ګرځول.))
خو د دې ټولو سره، هيڅ شی د نوي پوهي د څپاند سيل د خوځښت مانع ونه ګرځيد. اروپاييان د ګنو لاملونو له کبله له نورو طرز فکرونو سره اشنا شول او د پخوانيو علومو د سستو کړيو زنځيرونو په شلولو يې پيل وکړ او د پخوانيو علومو او نوي پوهي ترمنځ سخته جګړه ونښتله. په هغه دوره کي چي پوهنتونونه او علمي او فلسفي ټولني د کليسا د دستور او فشار لاندې يوازې د سپيڅلي کتاب او د ارسطو د ليکنو او ويناوو به حاشيه ليکني او تفسير بوخت وو، د اور په لمبو کي د نوي پوهي سوځيدلي مينانو به په مخالفو رشتو کي سر د ايرو راپورته کوه او بې دمې به يې پيکار کوه ترڅو بريالي شول، او پدې هيله وو چي لابريالي شي.
څرنګه چي مو وويل د اسکولاستيک فلسفي موخه، د فکري جمود او د علم او دين ترمنځ د سازګاري رامنځ ته کول وو. کليسا د نوښت نه داسي په تيښته کي وه او داسي ډارنه وه چي حد يې ندرلود. څنګه چي د «لابار» په نوم يو نجيب زاده تورن کوي چي د مذهبي ډلو په وړاندې يې متداول درناوې او تعظيم ندې پرځای کړی او د دې ترڅنګ د منع شوي کتابونو د قرائت نه يې هم ډډه نده کړې. البته د دې ممنوعه کتابونو په لړ کي د فلسفي لغتونو کتاب او معمولي قاموس هم راتله. د دې ځوان ژبه پرې او وروسته پخپله سوځول کيږي.*
لدې کبله هغه پوهانو ته بايد آفرين ووايو چي د کليسا د دومره جابرانه سلطې سره، بيا يې هم پښې له زړو او پخوانيو عقايدو څخه هاخوا کيښودې او نوي پوهه يې مخ په وړاندې ويوړه.
ستر متفکر **پيير روسو** ليکي: د ارسطو ستره ونه او قامت د انسان او طبيعت ترمنځ له پخوا نه لاډيره فاصله جوړه کړې وه.
دا د مبالغې خبره نده. خلکو داسي ګمان کوه چي هغه د طبيعت ټول اسرار کشف او پخپلو کتابونو کي يې راغونډ کړي دي. د دې حال په پام کي نيولو سره بايد حدس ووهو چي د اروپا د طب علم څه حال درلود. لنډه دا چي طب د طمعې نه ډک جادوګرانو، دعا ليکونکو او کشيشانو لاس ته لويدلی و.
همدا مهال و چي اسلامي تمدن خپل ځلاند دوران له سره تيروه. د علم په ټولو رشتو لکه رياضي، فيزيک، طب او ... کي مسلمانان مخکښه وو ځکه چي د اند تازه سرچيني ته چي په هغه وخت کي په ځانګړي توګه ډير زيات تازه ښکاره کيده، لاس موندلی و. د اسلامي هيوادونو پوهانو په طب کي داسي څيړني درلودې چي کاملا تازه وې.
رازي او ابن سينا د ډيرو ناروغيو په هکله فريمانه کنجکاوي او څنډلتيني او څيړني وکړې او ځلانده نتيجې يې تري واخيستې. همدا دليل و چي مسلمانو طبيبانو په صليبي جګړو کي پر اروپايي طبيبانو ملنډې وهلې ځکه چي د هغوی علم يې ډير لومړني ګڼه.

خو د دولسمي پیړۍ نه وروسته په اروپا کې د نوې پوهې د ځلاند دوران سره همزمان، اسلامي تمدن په تورتم کې ډوب شو. لکه څنګه چې انسان پیژندنه له منځه ولاړه او پدې خاطر چې د اشخاصو ناروغي وقایه کړي، ورغوي کتني ته یې مخه کړه. موهومات او خرافات یې په طب کې رادننه کړل او هغه یې د بې مانا فرمولونو او طلمسونو په بڼه کې وړاندې کړل.
څرنګه اروپایي طب د جادوګري او خرافې نه جلا شو او د انسان د بدن د کارخونې د مطالعې پربنسټ استوار شو؟ څرنګه پوهانو په ناروغیو کې د "آسماني برجونو" دخالت، باطل کړ؟ څرنګه طب علم د خپلو پښو لاندې ته متوجه شو او د ناروغانو د ښه کیدو لپاره یې طبیعت ته مخه وکړه او هغه یې کشف کړ؟ د طبیعت کشف څه ګټه درلوده؟

----

* آزاد فکري تاریخ، ۱۰۷ مخ

د دې پوښتنو ځوابول ډیر وخت او مجال غواړي. پدې لنډه کې هڅه کیږي د دې ټکي ترڅنګ چې د نوي طب پر مخکښانو څه تیر شوي دي، دې هرې پوښتنې ته لنډ ځواب هم ورکړل شي.

****

لیوناردو داوینچي (۱۴۵۲-۱۵۱۹)

داوینچي باید د هغه کسانو په ډله کې ونوموو چې د انسان د ناروغۍ د علت د کشف لپاره یې پخپله انسان ته مخه وکړه. پدې توګه یې ارسطو عملاً څنډې ته کړ او که لا په ښه ډول ووایو، ارسطویي چلند ته یې د جګړې اعلام وکړ او غږ یې پورته کړ چې علم باید پر مشاهدې او تجربې ډډه وکړي.
ویلی شو چې هغه د دې طرز فکر د مخکښانو څخه و چې هر څه چې بې له تجربې او مشاهدې لاس ته راشي، علمي ندی نو پر دې بنسټ، د اطمینان او منلو وړ هم ندی.
هغه ونه غوښتل د خپل نظر د اثبات لپاره ارسطو نه مرسته وغواړي. پر دې باور و چې هر څوک چې د مشرانو پر وینا استناد کوي، په حقیقت کې د خپل عقل پرځای، د خپلې حافظې نه استفاده کوي.
پییر روسو د **داوینچي** د کارونو په هکله لیکي:
هغه واقعي علم هاغه علم ګڼه چې د ازمایښت په نتیجه کې لاس ته راغلی وي. هغه د پاپ دویم ژول لخوا اجازه درلوده چې د بنیادم جنازه تشریح کړي. خو یوازې تر هغه حده چې د پاپ په اجازه لیک کې یې ذکر شوی و. خو هغه به د دې حد نه هم تیرې کوه او یوازې د خپل هنري اړتیا– د انسان د بدن د هډوکو په جوړښت کې ځیرتیا – لپاره یې کار نه کوه. هغه د بدن د غړیو په آزادانه تشریح او مطالعې بوخت شو. د زړه د حرکتونو په هکله یې مطالعه وکړه. پداسې حال کې چې د اجسادو د عفونت مخنیوی یې کوه، کشف یې کړ چې د انسان د پښو د ساق هډوکي او د اس شاتیني پښې څرنګه عمل کوي. د انسان د مفصلونو د کار طرز یې هم کشف کړ.

****

نباید وانګیرو چې خرافه پاله طبیبان یو ناڅاپي له منځه ولاړل او نور داسې څوک نه و چې د امراضو علت په برجونو او ستورو کې ولټوي. ژان فرنل داسې کس و چې طب یې یوځل بیا ماوراء الطبیعه لور ته سوق کړ او ویې لیکل: د مرض پیل هغه وخت ندی چې د هغه لومړني آثار پیدا کیږي. بلکه باید حساب وکړو چې هغه مهال، سپوږمۍ کوم برج ته دننه شوی ده!
پداسې حال کې چې فرنل او د هغه په شان کسان په بې وسۍ د علم په وړاندې اغزي کرځیدل، نوي طب د تکامل لاره وهله. **پاره** د ټپ په ترلو کې ځینې بریاوې لاس ته راوړې او د وینې تویدنې د مخنیوي لپاره د تودې وسپنې او خوټیدلې غوړو سره د سوځولو د زوړ او پخواني چلند پر ځای، لومړي ځل لپاره د بنداژ سره د ټپ ترلو ته متوسل شو.

****

د علم ګام په ګام پرمختګ، "اسکولاستیک" طرز فکر متزلزل کړ: د پخوانیو کسانو وینا او لیکنې یې بې اعتباره کړې. خلکو ته یې زده کړ چې هر څه چې سپیڅلی کتاب یې وایي او کلیسا پرې صحه ږدي، نشي

کولی سوچه او نه بدلیدونکی حقیقت وي. د طب علم پرمختګ او انساني تشریح، د کلیسا موټی خلاص کړ او جالینوسي طب او ارسطویي افکار یې رسوا کړل.
نو ځکه باید ګوته په غاښ نه شو چي ولی کلیسا ستر طبیب **میشل سروه** د ملحد په نوم په لمبو کي وسوځوه.
دې یځپل کتاب "د نصرانیت میراث" کي لیکلي و چي وینه د سږو ځخه تیریږي او هلته د هغي هوا په واسطه چي موږ یې تنفس کوو، تصفیه کیږي.
همدې کشف د کلیسا د غوسي او قهر اور بل کړ او دا ستر پوه د اور لمبو کي ژوندی کباب او وسوځول شو.
وزال هم د جالینوسي طب او ارسطویي تفکر د مانۍ په پرزولو کي ستره ونډه درلوده. هغه روښاندی طبیب و چي سحر او طلسم او سپیڅلي کتاب او آسماني برجونو ته د توسل پرځای د انسان د بدن د کارخوني په تشریح او مطالعي بوخت شو.
پییر روسو لیکي: هغه سربیره پدې چي د بدن هډوکي، مفصلونه او عضلي یې په دقت تشریح او طبقه بندي کړې، د انسان بدن یې د یوې بشپړې میکانیکي دستګاه په توګه وګڼه چي هیڅ یو غړی یې نشي کولی په جلا توګه خپل کار ته ادامه ورکړي. هغه د بدن عضلي او هډوکي د ژوند په عادي حالت کي وښودلې.
هغه یې یوه ورځ د یو نجیبزي بالین ته احضار کړ. نجیبزی په یوې تن په تن جګړه کي ټپي شوی او مرګ ته یې څه پاتي نه و. څو شیبي وروسته د ناروغ خپلوان هک پک پاتي شول کله چي یې ولیدل چي پوه او د تشریح عالم، د ناروغ سینه پرانیستي او د هغه د زړه تماشا کوي.
ایا وزال د پوهې په مینې هغه بدبخت وژلی و؟ د هغه په څیر له شوره ډک انسان څخه دا کار هومره لیري هم نه و. په هر حال ((د عقایدو تفتیش محکمي))، دا عالم په اعدام محکوم کړ.

****

ویلیام هاروي

د جالینوسي طب د نظریې سره سم، زړه د روح مرکز او ځای و. هیڅ چا هم اعتراض ندرلود. د جالینوس وینا دربست د کلیسا د منلو وړ او پدې توګه د پوهانو د منلو وړ هم وه. د دې ترڅنګ، د جالینوس نظر دا و چي په ځیګر کي هم وینه وجود لري. خواړه له دننه کیدو وروسته، په معده کي هضمیږي، وروسته کولمي خواړه ځیګر ته وړي. په ځیګر کي خواړه په وینې تبدیل او په بدن کي بهیږي.
دا ناسمه او غیرعلمي نظریه، د حدس او ګمان جوړه وه. هاروي د خپل نظر د تشریح سره، دا ناسم نظر راوپرځوه. هغه وویل: نشو کولی د کتاب د پاڼو منځ کي، د غړو تشریح او دندې زده کړو. د انسان د بدن د تشریح یوازیني لاره، د کالبد څیرونه (کالبد شکافي) او تجربه ده، او پدې فن کي د پرمختګ لاره هم د فیلسوفانو خبره نده، بلکي تجربه او مشاهده ده.
د هاروي عمده کار، د وینې د ګرځیدو کشف دی. هغه له ځانه سره داسي استدلال کوه:
فرض وکړو چي زړه هره دقیقه، ۷۳ ځله ودرزیږي، او هغه حفره چي وینه ترې صادریږي، یوازې شپیته ګرامه وینه ولري. نو دې صورت کي، د انسان زړه شاوخوا ۲۵۰ کیلوګرامه وینه په یو ساعت کي بدن ته دننه کړې ده. دومره وینه چیرته ځي؟
هغه وخت یې خپل عمده فرض وړاندي کړ او ویې ویل: ویلی شو دا مساله په بدن کي د وینې د دایمي بهیر له لارې حلیږي. لږ څه وروسته، استدلال او ازمایښت، د هاروي د فرض سموالی ثابت کړ.
همدې وخت کي ړوندزړي طبیبان چي نه یې غوښتل وویني او زغملی نه شو چي وویني د جالینوس د واک مانۍ نړیږي، راپاځیدل او د هاروي او د هغه په شان کسانو د کار مانع وګرځیدل.
پدې دوره کي د طبابت عنوان لاس ته راوړل هم ستونزمن کار نه و. هر چا به چي مخصوصي جامي او د شپې خولی کلاه اغوستي او مات ګوډ لاتین غړیده، ځان یې طبیب باله.
مولیر د دې بې سواد او بیرحمو طبیبانو په هکله جالبه وینا لري. هغه وایي: د هغوی طبي نسخي او دستورونه د تنقیه، فصد او بیا وروسته له مسهل نه وړاندې نه تللي. نیشتر او کرچک غوړو ته یې هم ډیر ارزښت ورکوه.

****

هغه څه چي مو ولوستل، د نوې پوهې او یخواني علومو ترمنځ د جګړې ناقصه صحنه وه. هر اړخیزه جګړه، د طرز فکرونو جګړه، د علمي حقایقو جګړه، د ښه ژوند لپاره جګړه، د ژوند د پیژندلو او د هغه د بدلون جګړه.